

УДК 821.161.2.09«18/195»:7.046

НАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ОБРАЗУ ЖАННИ Д'АРК В УКРАЇНСЬКІЙ ПОЕЗІЇ ТА ПРОЗІ КІНЦЯ ХІХ – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХХ СТ.

Оксана Кіт

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів, 79000, Україна;
e-mail: oksankakit@rambler.ru*

Досліджено специфіку націоналізації та функціонування образу Жанни д'Арк в українській поезії та прозі кінця ХІХ – першої половини ХХ ст. Проаналізовано особливості входження цього традиційного образу в українську літературу, його трансформацію під впливом національно-специфічних чинників, зміни, які відбулися в усталеній структурі цього традиційного сюжету в процесі його націоналізації.

Ключові слова: традиційний образ, націоналізація, українська література, рецепція, героїзм.

В українській літературі увага до образу Жанни д'Арк особливо помітна наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. з появою україномовних перекладів творів про Орлеанську діву окремих європейських письменників. Це, зокрема, переклади “Орлеанської дівки” Фрідріха Шиллера, здійснені Євгеном Горницьким, Іваном Стешенком та Євгеном Дроб'язком, “Святої Іоанни” Бернарда Шоу авторства Ганни Чикаленко та “Орлеанської дівки” Вольтера в інтерпретації Максима Рильського. Мали місце й літературознавчі розвідки: ґрунтовна стаття “Жанна д'Арк. Історія і легенда” Дмитра Донцова, опублікована в “Літературно-науковому віснику” за 1929 рік [1], у якій автор зосередив увагу на докладному аналізі історії Жанни д'Арк, згадці про художні твори, присвячені її постаті, а також на проблемі інтерпретації типових образів взагалі в українській літературі; вступна стаття Стефана Мокульського “Вольтер і Орлеанська дівка” [6] до окремого видання українського перекладу Вольтерової поеми, здійсненого М. Рильським, у якій дослідник подав короткі відомості про попередників Вольтера, які висвітлювали образ національної французької героїні у творах. С. Мокульський аналізував першотвір та український переклад, а також згадував і пізніші інтерпретації цього образу в європейській літературі.

Та все ж, найбільше зацікавлення стосовно дослідження націоналізації та функціонування образу Жанни д'Арк в українській літературі викликають саме самобутні поетичні та прозові твори. Це, зокрема, поеми Лесі Українки “Віче” (вперше надрукована в журналі “Україна Молода” за 1901 рік, № 8–9) [9] і Юрія Клена “Жанна д'Арк” (опублікована у “Віснику” за 1936 рік) [3], історичні оповідання Марії Загірньої “За рідний край” (опубліковане окремим виданням 1893 року (Львів), перевидане 1897 року в Чернігові та 1908 року в Києві) [2] і Любомира Селянського “Орлеанська дівчина” (опубліковане окремим виданням у Львові 1912 року) [8].

Мета нашої розвідки – з’ясування специфіки націоналізації та функціонування образу Жанни д’Арк в українській поезії та прозі кінця XIX – першої половини XX ст., особливостей входження цього традиційного образу в українську літературу, його трансформацію під впливом національно-специфічних чинників і змін, які відбулися в усталеній структурі цього традиційного сюжету в процесі націоналізації.

Загальнозначимі процеси і протиріччя в історичному розвитку людства мають властивість повторюватися, а це зумовлює звернення до попередньо створених сюжетно-образних структур. Така повторюваність у реальному житті стає причиною повторюваності в літературі та звернення в ній до традиційних образів і сюжетів. Ці сюжети і образи стають поштовхом для нових переосцінок дійсності, залежно від потреб і обставин нових століть. У цьому сенсі вони залишаються сучасниками наступних епох, тривожать думки і почуття кожного нового покоління. Окрім того, подібні сюжети та образи вільно мігрують у міжлітературному та ширше міжкультурному просторі.

Оскільки кожен автор, який звертається до традиційних образів чи сюжетів, усе ж залишається носієм ментальності свого народу, доцільно говорити про пристосування інонаціонального образу чи сюжету, вибраного автором, до конкретного національного культурного контексту. У статті “Аспекти входження “вічних” сюжетів у національну літературу” літературознавець Марина Шевчук зазначала: “у будь-якому випадку “вічний” сюжет-першоджерело завжди є чужим (екзотичним) щодо конкретної національної літератури, в яку він входить шляхом переробки. Ця інакшість позанаціонального сюжетно-образного матеріалу підпадає при його трактуванні під певні механізми оригінального та органічного засвоєння або “націоналізації” (термін М. Грушевського)” [11, с. 48].

Націоналізацію М. Шевчук визначає як вияв певних національно-специфічних чинників у процесі адаптації традиційних сюжетів у новому культурно-історичному середовищі, що призводить до зміни структурно-семантичних, функціональних і психоповедінкових параметрів традиційного матеріалу, до заміщення його мотиваційно-ціннісних доміант і трансформації змісту, наголошуючи на тому, що націоналізація традиційного сюжету, зазначає М. Шевчук, відбувається через включення його в оригінальну етнокультуру [12, с. 13].

Для входження в новий контекст та новий культурний простір традиційні сюжети вимагають специфічних умов, а звідси повинні відбутися певні адаптаційні процеси, які передбачають трансплантацію традиційного сюжетно-образного матеріалу на інший національний ґрунт, що і є націоналізацією таких образів і сюжетів у просторі літератури-реципієнта, культури-реципієнта.

Як зауважує М. Шевчук, “традиційний сюжет як стала структура у своєму інваріантному значенні має в собі прояви прив’язаності до певних конкретно-історичних і національно-специфічних параметрів”, і далі дослідниця так визначає ці параметри: “1. побутово-історичні ознаки (риси матеріальної культури й звичаєвого права культурної “батьківщин” сюжету-зразка, першоджерела, інваріанту); 2. національний культурний код, що включає в себе глибоко приховані (або, навпаки, видимі) пласти національної системи координат у баченні світу і аспектів освоєння цього світу; 3. прив’язаність (з огляду на можливість простеження таких зв’язків) до певної історії

культури й іманентної історії літератури як дискурсу (у цьому випадку можливе застосування терміну контекстуальності традиційного сюжету як включеності його в конкретний текстовий простір і його діахронне та синхронне існування в певній культурі)” [12, с. 12–13].

З огляду на сказане вище, не можемо не ствердити, що у зв'язку з культурно-історичними умовами, які склалися в Україні наприкінці XIX – у першій половині XX ст., відбулося гармонійне входження, з подальшою адаптацією в українську літературу традиційного образу французької національної героїні. Це явище було насамперед пов'язане з тим фактором, що Жанна д'Арк є символом патріотизму, національного духу, героїзму. Як відомо, саме героїзм є репрезентацією буття національної культури. Р. Комаров у статті “Національний героїзм як предмет української філософської думки: проблема осмислення в поетичному тексті” зазначав: “український героїзм – чинник відповідної ідентичності, тому розуміння його природи розкриває змістовний і ціннісний аспект української національної культури, формує її антропологічний ідеал, ідентифікація з яким і є процесом національної ідентифікації” [5, с. 64]. Тому не дивно, що саме в той історичний час, коли Україні потрібен був герой на кшталт Жанни д'Арк, до цього вже традиційного образу європейської літератури звернулися українські літературні діячі.

У поемі “Віче” Леся Українка відтворює яскравий епізод із власного минулого про те, як вони дітьми гралися на руїнах Луцького замку: “В дворі старого замчища-руїни / Зібрались ми на віче, все повалені, / учені голови, гладенькі й кучеряві, / і віком не малі, – якби зложити / літа усіх, либонь століття вийшло б! / Ми всі були на зборах, всі дванадцять. / Обачні люди, тямили ми добре, / що ми живем у небезпечний час” [9, с. 187]. Діти бавляться в руїнах старого замку, збираються там на таємні наради, встановлюють сторожу й таємні кличі, дискутують із запалом про “братерство, рівність, волю, рідний край” [9, с. 188]. Вони й не дуже розуміють зміст цих слів, але сама Леся Українка зауважує, що важливий не зміст, а ступінь захоплення цими ідеалами. Вона організовує забаву в історичну постать Жанни д'Арк, беручи на себе її роль. Але цю урочисту забаву знесвячують та переривають своєю появою “старші”, мабуть, не дуже тверезі, бо йдуть “хитаючись та пишучи “мисліте” [9, с. 189].

Український філософ Володимир Шаян, санскритолог, релігієзнавець, психолог і педагог у монографічному дослідженні “Віра предків наших” докладно аналізує цю поему в обширному розділі про Лесю Українку. Автор звертає увагу на те, що особа Жанни д'Арк була досить близькою по духу Лесі Українці, зазначаючи: “Чи можна сумніватися, хто у цій “забаві” був Жанною д'Арк? Я не можу уявити собі кращого опису і кращого малюнку молодій Лесі, як оцю картину, чи, по-малярському кажучи, автопортрет, який вона нам намалювала. Складний малюнок. Є там і золото орифлами, горіюче золото в полум'ях західнього сонця. І вінець довкола її голівки. Вінець червоний. І найсміливіша із усіх барва. Барва синіх блискавиць, які метали її очі” [10, с. 630], і трохи далі: “Яка вбога ваша уява, літературознавці, що ще дотепер, ви не доглянули в поемі Лесі її справжньої сповіді, отакої сповіді, як у листі до матері про Мавку. Але ж поема сповіщає про подію куди важливішу, ніж виглядання Мавки. Хіба ви призабули історію Жанни д'Арк?” [10, с. 632].

У поемі Юрія Клена “Жанна д’Арк”, спочатку написаній німецькою мовою, а згодом самим автором перекладеній українською, французьке середньовіччя поєднується із сучасною авторові Україною. Образ Жанни д’Арк як войовниці поданий у контрасті (“білий лицар на чорнім коні” [3, с. 42]) з дещо релігійним відтінком (як пастиря-поводиря). Жанна уподібнюється також до білої лілеї як символу святості, чистоти, цноти (окрім того ця символіка наявна на орифламі діви та гербі династії французьких королів). Поема Ю. Клена “Жанна д’Арк” позначена особистісним сприйняттям героїні. Її порив звільнити Францію від іноземних загарбників автор трактує як веління вищих сил: “Слухай божого наказу: / Ти, яка в житті своїм / Не кохала ще ні разу, / Покохаш битви дим” [3, с. 42]. Проводячи паралелі між середньовічною Францією та Україною, автор наприкінці поеми висловлює думку, що Україні якраз і не вистачає саме такої героїні як Жанна д’Арк. У вступній статті до видання творів Юрія Клена дослідник творчості письменника Юрій Ковалів зазначав, що якраз у таких образах, як образ легендарної Орлеанської діви, втілювалися гуманістичні ідеали Юрія Клена, оскільки “у 30-х роках поетові нелегко було уявити реальні сили протистояння антинародним режимам” [4, с. 18].

Цікаве трактування цієї поеми Юрія Клена є в дослідженні Віти Сарапин “Екзотика великих культур” у поезії Юрія Клена: своєрідність мотиву “конкістадорства”, де авторка зазначає: “Поема “Жанна д’Арк” (1936) являє собою поєднання героїчного начала скандинавської балади й особистісної ліричної сповіді прованської пісні. Приклад активної дії, спрямованої на захист батьківщини (“рідного”) від загарбників (“чужого”), Юрій Клен поширює на різні просторово-часові площини – середньовічну Францію та сучасну йому Україну. (...) У поемі Юрія Клена Жанна д’Арк функціонує як образ-ідеал, який первісно реалізує певний етико-естетичний канон. Митця цікавить природа героїзму французької визволительки, що полягає не тільки у войовничості і національній гідності, а й у жертвовності” [7, с. 37].

Окрім віршованих поем, образ визволительки французького народу отримав в українській літературі своє втілення також і в малій прозі.

Письменниця, поетеса, перекладачка, авторка творів для дітей, а також науково-популярних праць, творчість якої мала народницьке спрямування, Марія Загірня (справжнє ім’я Марія Грінченко) [1863–1928] створила цілісну україномовну бібліотеку науково-популярної серії з історії, географії, політекономії, медицини. Саме в цій серії з’явилося оповідання “За рідний край” [2], в шести частинах якого письменниця описує долю Орлеанської діви. Розповідь починається інформацією про родину, в якій народилася і зростала Жанна. Оповідь повільно переходить в опис епохи, передумови Столітньої війни, її причини і наслідки для простого народу. Поступово авторка провадить читача до того моменту, коли Жанна остаточно впевнюється в тому, що саме вона – та “неповинна дівка” з пророцтва, яка врятує рідний край. Голоси, що ведуть Жанну, подаються у творі як самонавіювання. В наступних частинах авторка розповідає про те, як Жанна потрапила до свого дядька, а вже від нього у Вокулер, до капітана Бодрикура, по тому до Шинону, резиденції “короленка” Карла, звідти до Орлеана, який визволила від ворожої облоги, і до Реймса, де коронувала Карла VII. Усупереч її проханням король не відпустив Жанну додому, а пішов штурмом на Париж – ратне щастя відвернулося від

французів і під Комп'єном Жанна потрапила в полон. Письменниця розповідає про її ув'язнення у вежі, допити і зрештою визнання Жанни єретичкою та боговідступницею, її спалення. В оповіданні чітко, бачимо наскрізний мотив, що буквально пронизує оповідання – мотив рідного краю, визволення його від загарбників.

Автор оповідання “Орлеанська дівчина” – Любомир Селянський (справжнє ім'я Іван Петришин) [1850–1912] – був знаний як поет, народний учитель, січовий пісняр, автор поезій, оповідань і наукових статей. Свого часу редагував журнал для вчителів “Прапор” (Коломия), співпрацював у гумористичних і громадсько-політичних часописах: “Комар”, “Дзеркало”, “Хлопська правда”, “Зоря” “Календар для народу” “Запорожець”, де виступав полум'яним популяризатором козацько-січової ідеї, творцем низки січових пісень із характерними мотивами соціального спрямування та ідеї соборності України. Оповідання Любомира Селянського “Орлеанська дівчина” [8] складається з дванадцяти частин. Автор спершу дає коротку характеристику Жанни д'Арк та її подвигу, знайомлячи читача з героїнею, а згодом розповідає історію її життя та смерті, описує місцевість, де Жанна жила з родиною. Ключовим епізодом у оповіданні Любомира Селянського є сцена, в якій Жанна знаходить на полі свого пораненого дядька-солдата. Вона рятує його, а той розповідає їй про війну – Жанна сповнюється святої віри в те, що саме вона врятує Францію від ворогів. Далі автор описує всі важливі моменти історії Жанни д'Арк – прибуття до Вокулера, Шинона, визволення Орлеана, коронація Карла VII в Реймсі, невдалий штурм Парижа, полон під Комп'єном, в'язниця, суд і спалення в Руані. Підсумовуючи оповідання, автор стверджує, що французи завжди шануватимуть світлу пам'ять про Жанну, як люблячу доньку своєї батьківщини, яка заради її свободи не пошкодувала власного життя.

Образ славної доньки французького народу гармонійно увійшов та адаптувався в українському красному письменстві кінця ХІХ – першої половини ХХ ст., будучи безпосередньо пов'язаним із героїчними мотивами української літератури того часу і презентував собою в цій літературі тип героя-пробуджувача, який веде свій народ до визволення з-під ярма і національного розвитку. Саме тому видаються особливо цікавими подальші розвідки концепції героїчного в художніх творах про Жанну д'Арк в українській та європейській літературах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. *Донцов Д.* Жанна д'Арк (історія і легенда) / Д. Донцов // Літературно-науковий вісник. – Львів, 1929. – Річник XXVIII. – Т. ХСІХ. – Книжка VI. – С. 545–556.
2. *Загірня Марія.* За рідний край / Марія Загірня. – К. : Видання Т-ва “Просвіта”, 1908. – 46 с;
3. *Клен Юрій.* Жанна д'Арк / Юрій Клен // Юрій Клен. Вибране. – К. : “Дніпро”, 1991. – С. 41–47.
4. *Ковалів Ю.* Прокляті роки Юрія Клена / Ю. Ковалів // Юрій Клен. Вибране. – К. : “Дніпро”, 1991. – С. 3–23.
5. *Комаров Р.* Національний героїзм як предмет української філософської думки : проблема осмислення в поетичному тексті / Р. Комаров // Наукові записки. – К. : Національний університет “Києво-Могилянська академія”, 2006. – Т. 49. – Теорія та історія культури. – С. 63–67.
6. *Мокульський С.* Вольтер і Орлеанська діва / С. Мокульський // Вольтер. Орлеанська діва. Поема ; [переклад М. Рильського]. – К.-Х. : Держлітвидав, 1937. – С. VII–LIX.

7. *Сарапин В.* “Екзотика великих культур” у поезії Юрія Клена: своєрідність мотиву конкістадорства / В. Сарапин // Наукові праці Кам’янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. – Кам’янець-Подільський : Оіюм, 2009. – Філологічні науки. – Випуск 19. – С. 35–39.
8. *Селянський Любомир.* Орлеанська дівчина / Любомир Селянський. – Львів, 1912. – 46 с.
9. *Українка Леся.* Віче / Леся Українка // Леся Українка. Зібрання творів у 12 тт. – К. : Наукова думка, 1975. – Т. 1. – С. 187–189.
10. *Шаян В.* Праці про Лесю Українку (перша, друга й третя) / В. Шаян // Віра предків наших. – Гамільтон, Канада, 1987. – С. 606–701.
11. *Шевчук М.* Аспекти входження “вічних” сюжетів у національну літературу / М. Шевчук // Наукові записки. – К. : Національний університет “Кисво-Могиллянська академія”, 1998. – Т. 4. – Філологія. – С. 48–51;
12. *Шевчук М. В.* Національно-специфічні засади обробки традиційних сюжетів (на матеріалі творчості Лесі Українки) : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.06 / Шевчук Марина Валеріївна ; НАН України. Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2000. – 20 с.

*Стаття надійшла до редколегії 17.10.2013
Прийнята до друку 10.01.2014*

НАЦИОНАЛИЗАЦИЯ И ФУНКЦИОНИРОВАНИЕ ОБРАЗА ЖАННЫ Д’АРК В УКРАИНСКОЙ ПОЭЗИИ И ПРОЗЕ КОНЦА XIX – ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XX ВЕКА

Оксана Кит

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, Львов, 79000, Украина;
e-mail: oksankakit@rambler.ru*

Исследовано специфику национализации и функционирования образа Жанны д’Арк в украинской поэзии и прозе конца XIX – первой половины XX века. Проанализировано особенности вхождения этого традиционного образа в украинскую литературу, его трансформацию под влиянием национально-специфических факторов и состоявшихся в процессе национализации изменений в структуре данного традиционного сюжета.

Ключевые слова: традиционный образ, национализация, украинская литература, рецепция, героизм.

**NATIONALIZATION AND FUNCTIONING
OF JOAN OF ARC'S IMAGE IN UKRAINIAN POETRY AND PROSE
AT THE END OF XIXTH – FIRST HALF OF XXTH CENTURY**

Oksana Kit

*Ivan Franko National University of L'viv,
1 Universytets'ka St, L'viv, 79000;
e-mail: oksankakit@rambler.ru*

The article is dedicated to the study of peculiarities of nationalization and functioning of Joan of Arc's image in Ukrainian poetry and prose at the end of XIXth – first half of XXth century. The introduction peculiarities of this traditional image in Ukrainian literature, its transformation under the influence of national-specific factors and the changes in the structure of traditional plot, which took place in the process of nationalization, are analyzed.

Keywords: traditional image, nationalization, Ukrainian literature, perception, heroism.